

Роля судовых устаноў Беларусі ў развіцці капіталістычных сацыяльна-эканамічных адносін у краі (1864 – 1914).

Гушчынскі І. Г.

Адной з асноўных функцый інстытута судовай улады з'яўляецца абарона маёмасных правоў грамадзян. Асабліва ярка гэта праяўляецца на этапе станаўлення і развіцця капіталістычных адносін, у аснове якіх ляжыць інстытут прыватнай уласнасці. У гістарыяграфіі ўкаранілася думка аб тым, што з усіх рэформ, якія праводзіліся ў Расіі ў 60 – 70-я гг. XIX ст., менавіта судовая была самай радыкальнай і насіла найбольш буржуазны характар. У той жа час амаль не раскрываецца тая роля, якую адыгралі судовыя ўстановы, уведзеныя згодна з гэтай рэформай, у развіцці капіталістычных адносін у Расійскай імперыі, і ў прыватнасці на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю. У кантэксце праблемы развіцця беларускай дзяржаўнасці гэты аспект таксама бачыцца немалаважным. Агульнавядома, што станаўленне і развіццё нацыі, як важнейшага атрыбута дзяржаўнасці, неразрыўна звязана з развіццём капіталістычных сацыяльна-эканамічных адносін, не выключэннем чаго стала і беларуская нацыя.

Для грамадскай думкі Расійскай імперыі 2-й паловы XIX ст. было ўласціва разуменне таго, што развіццё эканомікі краіны неразрыўна звязана з захадамі па ўдасканалванню судовага працэсу. Прафесар кананічнага права Маскоўскага універсітэта М.К. Сакалоў у 1870 г. адзначаў, што дасканалы суд развівае пачуццё законнасці і павагі да інтарэсаў іншых, выхоўвае энэргію асобы, у той час калі адсутнасць цвёрдых гарантый цалкам паралізуе яе. У грамадстве з рацыянальна пабудаваным правасуддзем дзейнасць прыватных асоб больш свабодная, энэргічная, адкрытая, бадзёрая, чалавек больш правільна і свабодна рухаецца ў тых межах, у якіх пастаўлена іх прыватная і службовая дзейнасць [3, с. 390].

Дарэформенная судовая сістэма была надзвычай няўдалай і з'яўлялася значнай перашкодай на шляху развіцця капіталізму ў краіне. Перш за ўсё гэта

тычыцца судаводства па грамадзянскіх справах, працэс разгляду якіх быў вельмі марудным. Пры дарэформенным парадку судаводства грамадзянскія справы нярэдка пачыналіся без хадатайніцтва зацікаўленых асоб. Судовыя ўстановы, часам на карысць аднаго з суцяжнікаў, які быў зацікаўлены ў адтэрміноўцы, а часцей для таго, каб у ведамасцях паказаць, што нявырашаныя справы засталіся не за імі, патрабавалі ад суцяжнікаў прадастаўлення звестак, якія зусім справы не тычыліся [2, с. 5]. Некаторыя справы ад суду першай інстанцыі пераходзілі ў суд другой інстанцыі, затым – у Дэпартаменты і Агульны сход Сената, пасля чаго – у Дзяржаўны савет, а ў дадатак да ўсяго гэтага – кансультацыі пры Міністэрстве юстыцыі. Справы падарожнічалі па розных інстанцыях, пасля чаго нярэдка вярталіся ў першую. Тэрміны разгляду спраў пры гэтым не рэгламентаваліся, у выніку чаго былі выпадкі, калі суцяжніцтва па грамадзянскіх справах зацягвалася на 20 і больш гадоў. Усё гэта з’яўлялася значнай перашкодай для развіцця крэдыту, а значыць – прамысловасці і гандлю ў краіне, існуючы суд фактычна не даваў ніякіх гарантый крэдытору.

У судовых установах панаваў бюракратызм, прывядзенне ў парадак розных папер, запаўненне справаздачных ведамасцей часам адсоўвала на другі план рэальнае вырашэнне судовых цяжбаў. Так, Міністэрства юстыцыі ў лютым 1872 г. адзначала вельмі малую колькасць вырашаных спраў адносна тых, якія паступілі ў Мінскую аб’яднаную палату крымінальнага і грамадзянскага суда ў студзені месяцы (52 да 161), і патрабавала тлумачэнняў у апошняй. Старшыня Палаты спаслаўся на тое, што, па-першае, у гэты час праводзілася рэвізія, і чыноўнікі былі занятыя пераносам спраў са старых у зноў заведзеныя кнігі, а па-другое – занятасцю службовых асоб складаннем справаздачных ведамасцей за папярэдні год [5, арк. 177–177 адв.].

Кіраўніцтва краіны бачыла сувязь эканамічных праблем і недасканаласці суда. Міністр юстыцыі (1862–1867) Д. Замяцін адзначаў, што заняпад прыватнага ўнутранага крэдыту, а значыць і нездавальняючы стан прамысловасці і гандлю, адбываюцца з-за недахопаў заканадаўства [4, с. 42]. Гэту праблему ў 1857–58 гг.

адмыслова разглядаў Камітэт міністраў. Па яго меркаванню, крэдыторы павінны знаходзіць абарону сваіх правоў у хуткім і дакладным дзеянні закону, але ў той жа час на справе ў выпадку невыплаты крэдыту спаганне з даўжніка сутыкаецца з шэрагам праблем: шматлікасць форм і абрадаў зацягвала задавальненне прэтэнзій крэдытараў на нявызначаны і нярэдка працяглы час [4, с. 42]. Па словах вядомага дзяржаўнага дзеяча таго часу Д. Абаленскага: “Адсутнасць суду было і ёсць да гэтай пары непераадольнай перашкодай, якая знішчае і робіць бясплоднымі ўсе намаганні ўрада да ўнутранага ўладкавання Расіі, паляпшэння адміністрацыі, развіцця гандлю і прамысловасці, ... пытанне аб правільных адносінах сялян да памешчыкаў застаецца нявырашаным на практыцы да той пары, пакуль ... суд не атрымае ў нас хаця б якую-небудзь правільную арганізацыю” [4, с. 49].

Згодна з рэформай ад 20 лістапада 1864 г., у прыватнасці Статутам грамадзянскага судаводства, з мэтай паскарэння і ўдасканалення грамадзянскага судовага працэсу быў прыняты шэраг мер: замест існаваўшага 21 працэсуальнага парадку ўводзілася толькі 2 (агульны і скарачаны); адмена канцэлярскай тайны ў судах садзейнічала росту даверу да іх сярод насельніцтва; былі зменшаны тэрміны для ўсіх судовых дзеянняў і абмежаваны абмен паміж бакамі саборнымі паперамі; вызначаны парадак падачы і разгляду прыватных прашэнняў і скарг, якія раней зацягвалі разгляд спраў на многія гады; грамадзянская судовая справа магла быць распачата цяпер толькі ў выніку прашэння зацікаўленай асобы.

Аднак абвяшчэнне 20 лістапада 1864 г. Судовых статутаў адразу не прывяло да іх поўнага ажыццяўлення. Ва ўрадавых колах існавала 2 праекта ўвядзення судовай рэформы: адначасовае і паўсюднае ўвядзенне Судовых статутаў (міністр юстыцыі Д. Замяцін) і ўвядзенне іх па частках і непаўсюдна (старшыня Дзяржаўнага савета П. Гагарын). Прыхільнікі апошняга матывавалі сваю пазіцыю ў прыватнасці тым, што на адначасовае і паўсюднае ўвядзенне рэформы спатрэбіцца значныя грашовыя выдаткі. Іх апаненты ж лічылі, што прычынай недахопу грашовых сродкаў ва ўрада і з’яўляецца недасканаласць судовых устаноў, што складае галоўную прычыну заняпада прамысловасці і

кредыту, якога не можа быць пры беспарадку ў судовым ведамстве [3, с. 400–401]. Адпаведна, фінансавыя праблемы дзяржавы павінны былі стаць не перашкодай, а лішнім повадам для адначасовага па ўсёй краіне і ў поўным аб'ёме ўвядзення Судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 года. Аднак у выніку ўрадам быў прыняты план П. Гагарына, які ярка праявіўся на тэрыторыі Беларусі, дзе ўвядзенне новых судовых устаноў адбылося значна пазней і ў два этапы (1872 і 1883 г.). Пры гэтым нават праз такія значны час ва ўрадавых колах былі значныя сумненні на конт увядзення судовай рэформы ў Заходнім краі. І эканамічны фактар аказаўся не на апошнім месцы сярод матываў ураду распаўсюдзіць Судовыя статуты і на гэтую тэрыторыю. У гэтым плане выклікае цікавасць запіска кіеўскага генерал-губернатара ад 28 лютага 1879 года, у якой ён прыводзіць свае меркаванні аб неабходнасці правядзення ў Заходнім краі судовай рэформы. Ён звяртае ўвагу на шырокую сетку чыгунак у Заходнім краі, яго населенасць, у сілу чаго тут патрабуецца развіццё прыватнага кредыту і абароны правоў уласнасці, усталяванне лепшага парадку заключэння буйных фінансавых спраў, у паляпшэнні таргоў і інш. [1, с. 154–155].

У 1872 г. на тэрыторыі Беларусі былі ўведзены міравыя суды, якія маглі разглядаць іскі коштам да 300 рублёў. Іх адметнымі рысамі былі хуткасць судовага працэсу, дэмакратычнасць, бессаслоўнасць. У апошнім заключалася вялікае сацыяльнае значэнне гэтых судовых устаноў. Прынцып роўнасці ўсіх перад законам садзейнічаў разбурэнню саслоўных перагародак, што цалкам адпавядала буржуазнаму ўладкаванню грамадства.

У 1883 г. адбыўся другі этап рэалізацыі расійскай судовай рэформы 1864 г. у Паўночна-Заходнім краі. Падсуднасці грамадзянскіх аддзяленняў адкрытых тут акруговых судаў падлягалі іскі, якія выходзілі па-за межы кампетэнцыі міравых судаў. Ва ўмовах эканамічнага росту, які назіраўся ў гэты час, адбываўся рост колькасці фінансава-эканамічных здзелак, а значаць і колькасці адпаведных спраў у судах. Так, у Мінскім акруговым судзе колькасць паступіўшых спраў па спагнаннем па векселях, заёмных лістах і дакументальных абавязацельствах,

забяспечаных залогам нерухомай маёмасці ці залогам рухомасці, і па сахранных распісках узрасла з 470 у 1884 г. [6, арк. 273] да 661 у 1887 г. [8, арк. 146], г. зн. на 40,6 %. Для грамадзянскіх аддзяленняў акруговых судаў было вельмі важным вытрымаць ўзрастаючы цяжар спраў. За адпаведны перыяд адносіны вырашаных спраў вышэйадзначанай катэгорыі да паступіўшых, нягледзячы на значны рост іх колькасці, узраслі з 79 % (371/470) у 1884 г. [6, арк. 273] да 103 % (683/661) у 1887 г. [8, арк. 146].

Акрамя недахопаў грамадзянскага судаводства, значнай хібай дарэформеннага судовага заканадаўства, з'яўлялася, фактычна адсутнасць інстытута натарыята. Вядомы савецкі гісторык М. М. Пакроўскі адзначаў, што “чорная няпраўда” старога суду была зусім несумяшчальна перш за ўсё з буржуазнай гаспадаркай, бо немагчыма сабе ўявіць развітое буржуазнае грамадства, дзе няма натарыусаў, дзе для таго, каб засведчыць самы пусцяковы дакумент, трэба ці абіваць парогі судовай палаты па цэлым тыдням, ці плаціць хабар ледзь не больш дарагі, чым сам дакумент [9, с. 102]. Менавіта ў выніку судовай рэформы 1864 г., а дакладней кажучы, выдадзенага 14 красавіка 1866 г. ў дадатак да Судовых статутаў “Палажэння аб натарыяльнай частцы”, у краіне быў створаны самастойны інстытут натарыята. Гэта мерпрыемства ўрада спрыяла развіццю крэдыта, перш заўсё прыватнага. У 1886 г. жыхар г. Пінска Самуіл Шабшаевіч у скарге на Пііхуса Калоднага (пісара пінскага натарыуса) адзначаў: “Спачатку ўвядзення ў г. Пінску натарыяльнай часткі, жыхары гэтага горада і павета, адчулі значнае палягчэнне ва ўсіх такіх справах, якія характарызуюцца абавязацельствамі ці векселямі, альбо явачнымі ці натарыяльнымі актамі, і зусім не сустракалі ніякіх цяжкасцяў, да таго публіка была ўзрушана свабодным доступам да здзяйснення розных здзелак і дакументаў, што пачынала ўжо забываць старое мінулае” [7, арк. 170–171 адв.].

Такім чынам дзейнасць судовых устаноў, адпаведных рэформе ад 20 лістапада 1864 г., якія былі ўведзеныя на тэрыторыі Беларусі ў 70–80-я гг. XIX ст., спрыяла эканамічнаму развіццю края. У даным кантэксце, гэта безумоўна

садзейнічала інтэнсіфікацыі тут нацыятворчых працэсаў. Аднак, улічваючы русіфікатарскі аспект палітыкі ўраду ў судовай сферы на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю [10, с. 91], роля судовых устаноў у фарміраванні беларускай нацыі была неадназначнай.

Бібліяграфічны спіс:

1. Белевич, Ф. Р. Судебная реформа 1864 года и политика русского самодержавия по отношению к лицам польского происхождения в Белоруссии / Ф.Р. Белевич // Материалы к IX конференции молодых учёных. Общественные науки / АН БССР; под ред. Т.С. Горбунова. – Минск, 1964. – с. 150 – 159.
2. Главные деятели и предшественники судебной реформы / К.К. Арсеньев [и др.]; под общ. ред. К.К. Арсеньева. – Санкт-Петербург: Брокгауз и Эфрон, 1904. – [6], 61,[3] с.
3. Джаншиев, Г. Эпоха великих реформ. Исторические справки / Г. Джаншиев / 8-е дополненное издание. – Москва: Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнеров и Ко, 1900. – 820, [9] с.
4. Коротких, М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М.Г. Коротких. – Воронеж, Издательство Воронежского университета, 1989. – 183, [2] с.
5. НГАБ. – Фонд 147. – Воп. 1. – Спр. 154. Распоряжения минских губернатора и губернского прокурора, циркуляры губернского правления об ускорении решения дел 1871–1872 гг.
6. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 18. Отчётные ведомости о движении дел в минском окружном суде за декабрь 1883 и 1884 гг.
7. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 57. Циркуляры Министерства юстиции 1886–1888 гг.
8. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 88. Месячные ведомости о числе следствий, произведённых судебными следователями за 1887 г.

9. Покровский, М. Н. Русская история с древнейших времён: в 4 т. / М.Н. Покровский; Институт истории коммунистической академии. – Б. м.: Государственное социально-экономическое издательство, 1932–1934. – Т. 4. – 448 с.
10. Свиб, А. Ф. Государственно-правовой статус Беларуси в составе России в пореформенный период (1861–1900): Монография / А.Ф. Свиб. – Минск: Белорусский институт правоведения, 2004. – 120 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ